

ON S'APRENIA LA POLÍTICA: SOCIABILITAT I POLÍTICA A LA RIBERA BAIXA AL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

Albert Girona Albuixech

Universitat de València

INTRODUCCIÓ: NOVA HISTÒRIA POLÍTICA, SOCIABILITAT I MODERNITZACIÓ POLÍTICA

El retorn a la política, plantejat per la “nova història política” a partir de la crisi dels “paradigmes crítics dominants” els anys 60 i 70, va obrir a mitjans aquesta darrera dècada la possibilitat de forjar conceptes nous i proposar models explicatius fèrtils alhora d’acostar-nos a problemes com ara el de la construcció dels universos i les identitats polítiques, els agents i els espais de socialització dels ciutadans o la dimensió sociocultural de la política, aspectes que l’empirisme positivista abans dominant desatenia¹.

L’interès renovat per la política fou, d’alguna manera, fruit d’una reacció contra algunes formes de determinisme protagonitzada per aquells que redescobriren la rellevància de l’acció front a l’estructura o percebien el paper d’allò que els anglosaxons anomenen “cultura política”, és a dir les idees i les mentalitats².

Es tractava, en definitiva, de diluir la història política tradicional (com també la història social tradicional) en una història social de la política o una història política de la societat, que fóra integradora, que reconeguera l’autonomia relativa d’allò polític i que concebera la societat des de la diferenciació dels distints àmbits

¹ Juillard, J. (1979): “La política” a Le Goff, J. i Nora, P.: *Hacer la Historia*, vol. II, Barcelona, Laia, pp. 237-255. Entre nosaltres, sobre la nova història política francesa, veure: Canal, J. (1997): “Maurice Agulhon: Historia y compromiso republicano”, a *Historia Social*, 29, pp. 47-72; Dosse, F. (1992): “La Historia Contemporánea en Francia”, a *Historia Contemporánea*, 7 i Mina, M^a. C. (1993): “En torno a la nueva historia política francesa”, també a *Historia Contemporánea*, 9, pp. 60-91.

² Evidentment no es reclamava “retornar a la vella història política”, perquè de fet ni es tractava de la mateixa política, ni tampoc de la mateixa història política, com anys després sintetitzaria R. Rémond (1988) a *Pour une Histoire Politique* (París, Seuil), quan al·ludia precisament a l’alcanç d’aquesta renovació a França.

(allò econòmic, allò polític, allò social, allò cultural), així com des de les seues influències al llarg del temps. És a dir, la concepció de la societat com un entramat d'àmbits que, des de la seua relativa autonomia, posseeixen el seu propi valor i que requereixen tractaments específics. Per exemple, una especial atenció a allò cultural: llenguatge, representacions, mentalitats, imaginari, simbologia³.

Un retorn a allò polític que ha obert una nova atenció a la formació de l'Estat i la seua autonomia de la societat civil i a la reflexió sobre el paper de la ideologia en la constitució del camp polític, que ens ha aproximat a l'antropologia o que, en fi, hi ha redescobert les formes de sociabilitat i la cultura per a l'anàlisi política, des de posicions e influències tan diferents com les representades per la quarta generació dels *Annals* (R. Chartier i allò que a *El món com a representació* ha caracteritzat com "el desplaçament d'una història social de la cultura a una història cultural d'allò social"), per les propostes d'una "*història des de baix*" recuperadora dels enfocaments culturals que han fet alguns col·lectius d'historiadors marxistes britànics (R. Samuel, *History Workshop*..), per E. P. Thompson i la seua valoració dels elements culturals en l'experiència i l'acció col·lectiva dels individus, per la *història d'allò quotidià* alemanya o per la *microhistòria* italiana.

L'aplicació d'aquests enfocaments i perspectives a la investigació empírica en els últims 25 anys hi ha constituït un gran èxit, sobretot pel que fa a la incorporació al vocabulari de les ciències socials, procedent dels estudis sociològics, del concepte de sociabilitat, així com del seu ús (sovint també un vertader abús), a hores d'ara perfectament integrat en la ciència històrica gràcies a M. Agulhon⁴. Un enfocament el seu, situat entre la ciència política, la sociologia, l'antropologia i la història, que pot il·lustrar-nos entre moltes altres realitats en torn les formes d'aprenentatge de la política, les formes de difusió dels mecanismes cívics i nacionalitzadors, els comportaments polítics, l'elaboració dels imaginaris, dels discursos i de les identitats col·lectives, les formes de mobilització o els processos de socialització política dels ciutadans.

I en aquesta direcció, un camp especialment interessant el constitueix l'estudi dels espais o centres de sociabilitat política, com ara les trames associatives (republicanes, carlines, liberals, nacionalistes, socialistes, obreres), que, com s'ha as-

³ Una revalorització d'allò cultural i simbòlic que no és un fenomen que haja afectat la història exclusivament, car la visió discursiu-simbòlica de la realitat o el "gir cultural", que està cada vegada més present a la nostra disciplina, no deixa de constatar un desplaçament vers l'espai simbòlic que ha afectat també abans a l'antropologia (l'ascendent de l'antropologia simbòlica i cultural de C. Geertz), la lingüística (la preocupació pel llenguatge i el discurs) o la sociologia (l'estudi d'allò cultural en la construcció d'identitats col·lectives com les de gènere, nació i raça, o dels nous moviments socials).

⁴ El 1997 la revista *Historia Social* va dedicar un Dossier a M. Agulhon i a les seues propostes en torn la sociabilitat, amb un complet article de J. Canal sobre la seua obra i la seua biografia (J. Canal (1997): "Maurice Agulhon: historia y compromiso republicano", a *Historia Social*, 29, pp. 47-72), així com un complet apèndix amb la seua bibliografia (pp. 129-143). No podem oblidar, així mateix, la profitosa influència italiana de G. Gemelli, M. Malatesta o M. Ridolfi.

senyalat, juguen un paper primordial en la construcció de les identitats i les cultures polítiques i en la definició de les accions col·lectives, tant socials com polítiques.

A l'Estat Espanyol, el concepte de sociabilitat ha entrat a formar part de les preocupacions dels historiadors des dels anys 90, quan la influència directa d'Agulhon s'ha fet sentir entre els antropòlegs socials primer i entre els historiadors després⁵. En aquest cas, el dels historiadors, gràcies sobretot a l'estímul dels hispanistes francesos que s'agrupaven en l'ERESCEC⁶ i a les seues propostes d'estudi de les formes de sociabilitat de les classes populars del període de la Restauració (J. L. Guereña, J. Maurice, M. Ralle, S. Salaün, C. Serrano, G. Brey...), que han ensofocat l'interés dels historiadors espanyols per l'estudi del fenomen associatiu i per la sociabilitat, formal o informal, de forma cada vegada més sòlida i rigorosa⁷.

Em referesc als que ens han redescobert l'interés pels casinos i tavernes, cafès, cercles i ateneus, les parròquies, les places, les societats maçòniques i les entitats recreatives, festives i musicals, la sociabilitat religiosa, el mutualisme, l'oci o l'esport. I, també, als que han treballat des de la sociabilitat per bastir una història política estretament vinculada amb la història social i cultural, a la renovació de la qual han contribuït els últims anys amb l'estudi dels espais de sociabilitat obrera i política, com ara cases del poble, casals i batzokis nacionalistes, cercles carlins, casinos republicans o centres obrers anarquistes⁸.

Doncs des d'aquesta perspectiva, vull ressaltar com la presència d'un teixit associatiu i de formes de sociabilitat força avançades en una comarca rural, però acostada a l'àrea urbana de València, com és la Ribera Baixa del Xúquer, va contribuir a precipitar en el primer terç del segle XX un procés, certament molt localitzat a Sueca o Cullera, de modernització social i política (democratització, socia-

⁵ Entre els primers, significar el paper de J. Cucó, A. Ariño, J. Escalera, Isidoro Moreno o J. Pujadas entre altres.

⁶ Em referesc a l'equip de recerca sobre les societats i cultures dins l'Espanya contemporània, vinculat a la Universitat de París VIII. Uns documentats estats de la qüestió entorn aquestes influències i els seus resultats historiogràfics a: Canal, J.: "La sociabilidad en los estudios sobre la España contemporánea", a *Historia Contemporánea*, 7, 1992, pp. 183-205; "El concepto de sociabilidad en la historiografía contemporánea (Francia, Italia, España)", a *Siglo XIX*, 13, 1993, pp. 5-25; "La storiografia della sociabilità in Spagna", a *Passato e presente*, 34, 1995, pp. 151-163 i a "Los estudios sobre sociabilidad en España", a la valenciana *Arxius*, 3, 1999, pp. 111-132. Més recentment, Maza, E. (2001): "Sociabilidad e historiografía en la España contemporánea", a *Ayer*, 42, pp. 241-252.

⁷ Així es desprén, per exemple, dels treballs d'autors com J. Canal, J. Uría, E. Ucelay, J. Puigvert, P. Solà, P. Anguera, A. Duarte, J. Navarro, E. Maza, P. Rújula, I. Camino, P. Gabriel, F. Luís Martín, M. Morales, D. Caro o els del Grupo de Estudios de Asociacionismo y Sociabilidad (GEAS) de la Universidad de Castilla-La Mancha.

⁸ Sense oblidar aquells que estudien les accions col·lectives i les identitats com a processos de construcció cultural. Veure, per exemple, Laraña, E. (1999): *La construcción de los movimientos sociales*, Madrid, Alianza o Cruz, R. i Pérez Ledesma, M. (Eds.) (1997): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza.

lització política, mobilització social, secularització). Trama de sociabilitats, rica i plural, l'estudi de la qual ens resulta imprescindible si hom vol conèixer com s'aprengué la política, es van construir les identitats i els discursos polítics, es destil·laren els interessos i, en fi, de quina manera s'ensolcaren les accions col·lectives.

TRANSFORMACIONS ECONÒMIQUES I CANVI SOCIAL: LES BASES D'UNA EMPENTA ASSOCIATIVA

Els estudis recents entorn de la Ribera Baixa de començaments de segle han remarcat la visió d'una comarca immersa en un procés de canvi global que li estava permetent avançar a passos engegants en una direcció modernitzadora, tant en l'àmbit econòmic i social quant en l'univers de la política o les mentalitats⁹. Canvis que no van ser, certament, lineals sinó acompanyats de notables resistències i de no poques pervivències decimonòniques. Encara que la presència de malestar i de contestacions socials als canvis i, fins i tot, de respostes irades, no amagava la realitat d'una societat rural, la riberenca en particular, que des dels anys inicials del segle mostra un avanç tan espectacular com fins no fa gaire poc valorat pels estudiosos, que no hem sabut acostar-nos al període amb la perspectiva comparativa adient¹⁰.

Doncs, malgrat tots eixes limitacions i les que s'en deriven de l'escleròsi dels sistema polític de la Restauració i la presència inequívoca de resistències institucionals als canvis, la Ribera transmet una imatge d'acceleració de transformacions prèvies que anunciaven el despertar d'una microsocietat abans dormida.

En aquesta direcció, hom ha destacat com l'economia riberenca havia experimentat un desenvolupament econòmic espectacular des de finals del segle passat, en què les plurals agricultures locals comencen a introduir la producció per al mercat, i fonamentalment a partir de la Primera Guerra Mundial –1914 és una data clau per entendre el desenvolupament de la Ribera–, que és quan a eixos canvis tradicionals es va imprimir una notable acceleració, en part lligada a la conjun-

⁹ Veure, per exemple, el capítol "Anys de canvi i desesperança (1914-1931)" d'A. Girona dins l'obra col·lectiva Furió, A. (Ed.): *Història de Sueca* (en curs de publicació), així com Girona, A. (2003): "Modernització social i canvi polític: la Ribera Baixa en el primer terç del segle XX", *IV Jornades d'Estudis de Cullera, 1999*, Cullera, Set i Mig, pp. 433-447. Però, sobretot, els capítols introductoris de la Tesi Doctoral en curs de publicació de Torres Fabra, R. C. (2003): *"Por el Imperio hacia el campo". El franquisme en una comunitat rural valenciana: La Ribera Baixa 1939-1975*, València, Universitat de València.

¹⁰ Em refereix a sense perdre de vista les seues singularitats i el marc de referència on inserir les comparacions, que no són altres que les dels països que en aquells moments ocupaven un lloc perifèric respecte al capitalisme més avançat europeu; que comptaven amb una dèbil integració social; que mantenien un relatiu endarreriment econòmic, sobretot si ho comparem amb les societats més avançades occidentals; que mostraven una certa lentitud en els processos d'urbanització o de secularització, i baixos nivells també de socialització política; o que registraven una discontinuïtat respecte a les fases de modernització.

tura bèl·lica, molt decisiva per a la Ribera, tant per que fa als cítrics, com sobretot per a l'arròs¹¹. Transformacions agràries iniciades a finals del segle XIX com a resultat de la internacionalització del mercat agrari, i concretades ací en la introducció de nous cultius –els cítrics, per exemple–, la mecanització i l'especialització productiva –més que evident en el cas de l'horta– o l'increment de l'explotació i del capital comercial¹². Una agricultura que fuig ja de l'autoconsum familiar per encaminar-se cada vegada més a la creació d'excedents, que vol ser intercanviable, i fins i tot exportable en alguns casos.

La mercantilització de l'agricultura valenciana en aquests anys és notable, i la Ribera no constitueix una excepció. Principalment en sectors com ara l'arròs o els cítrics, marcats per l'empenta exportadora i l'avanç del regadiu. En definitiva, una economia que està modernitzant-se mitjançant unes transformacions que afecten tots els distints sectors socials que viuen del camp.

Cullera, Sueca, Almussafes o Sollana, per altra banda, estaven vivint des de principis de segle un procés urbanitzador força significatiu, que no sols es tradueix en un important creixement del nombre d'habitants¹³ i de l'àrea espacial urbana, sinó també en unes espectaculars divisió del treball, especialització productiva, increment dels intercanvis i de la pròpia distribució de mercaderies o, en fi, en un augment dels comunicacions i dels serveis.

En 1900, superar els 10.000 habitants suposava al nostre àmbit entrar en un procés urbanitzador important. Doncs, Sueca en aquesta data comptava amb 14.435 habitants, sent la desena ciutat valenciana en nombre d'habitants, incloent també les capitals de les tres províncies, i en 1930, al final del període estudiat, registrava ja un cens de 17.571 habitants. Mentre Cullera, que en 1900 comptava amb 11.947 habitants, tenia empadronades en 1930 unes 13.325 persones, un creixement impor-

¹¹ Per al conjunt de la Ribera, l'evolució d'aquests sectors econòmics als ja clàssics treballs de Salvador Calatayud, com ara: Calatayud, S. (1989): *Capitalismo agrario y propiedad campesina, la Ribera del Xúquer, 1860-1930*, València, Alfons el Magnànim; "L'expansió citrícola valenciana. Producció i propietat de la terra a la Ribera del Xúquer (1850-1930)", a *Recerques*, 22, pp. 95-115 i "Agricultura y mercado: la implantación de cultivos comerciales (Alzira siglo XIX)", a *Al-Gezira*, nº 1, 1985, pp. 203-220. També a: Piqueras, J. (1985): *La agricultura valenciana de exportación y su formación histórica*, Madrid, Ministerio de Agricultura. La concreció a la Ribera Baixa als treballs ja citats de R. C. Torres i A. Girona.

¹² Mateu, E. i Calatayud, S. (1996): "La evolución de la agricultura valenciana: algunos aspectos (1840-1930)", a Azagra, J.; Mateu, E. i Vidal, J. (Eds.) (1996): *De la sociedad tradicional a la economía moderna*, Alicante, Instituto Juan Gil-Albert, pp. 101-124.

¹³ Al llarg del primer terç del segle la població total de la comarca s'incrementà en 11.870 persones al passar de 33.093 habitants censats el 1900 a 44.963 el 1940. Un augment de la població fàcilment perceptible en els canvis de les trames urbanes de pobles com Cullera i, especialment, Sueca, on durant els anys 20 i 30 es realitzà un gran esforç en matèria de construcció d'habitatges (als anys 20 els projectes de B. Ferrando Castells de desenvolupament urbanístic cap al sud-oest, que afavorí l'aixamplament urbà en funció de la Ronda de la Raconada i la prolongació de la Placeta del Convent, i als anys 30 la creació de la Cooperativa de Cases Barates "La Constructora"), així com de construccions escolars i sanitàries.

tant atés el descens significatiu de la població sofert per la ciutat costanera entre 1910 i 1920, que foren els anys de forçada emigració i també d'afecció d'una terrible epidèmia de grip, la famosa *panderola* de 1918 i 1919. Processos de canvi demogràfic que també s'observa, encara que més modestament, en pobles com ara Almussafes, que va passar de 2.285 habitants el 1900 a 3.257 el 1940, amb un increment de 972 persones, Sollana de 1819 el 1900 a 3.726 el 1940, Albalat de 2.625 a principis de segle a 3.180 el 1940 en la posguerra, que també mostren una tendència al creixement.

Ara bé, si important fou eixe compassat ritme alcista en les primeres dècades de segle, més ho serà la configuració dels distints pobles com a societats agràries i obreres, que lluiten per diversificar les seues bases econòmiques incorporant canvis. Certament l'agricultura continuava sent la base primordial de l'economia de la comarca. Segons el Padró de Sueca de 1922, unes 4.000 persones aproximadament del total de la població activa es dedicaven a treballs relacionats amb l'agricultura, entorn el 70 o 75% de la població activa; unes 400 persones a la indústria, a la construcció i els transports, gairebé el 10%; i al comerç, als serveis i a professions liberals unes 700 persones, el 15%¹⁴.

Pel percentatge de població activa tan elevat dedicat a l'agricultura, aquestes xifres poden donar a entendre que es tracta d'una societat molt endarrerida. Nogensmenys, i tot i trobar-nos davant una societat bàsicament agrícola, s'observa l'existència d'una sèrie de professions, algunes de tipus liberal, molt significatives tant a Sueca com a Cullera. Com es percep també la rellevància del comerç o del xicotet taller vinculat a la pròpia producció agrària en alguns altres pobles de la comarca. Es tracta de pobles agrícoles, dedicats bé a l'arròs, bé als cítrics, amb els avantatges (una producció exportable) i els inconvenients (no deixen de ser monocusius) propis d'una agricultura tan concentrada i estacionalitzada¹⁵.

Tot i això, el problema més greu derivava de la desproporció existent entre aquells que posseïen terres i aquells que treballaven la terra de forma assalariada. Encara que en algunes localitats, tot i ser dèbil, hi era present una capa mitjana de propietaris.

Eixa és una dels ombres de la comarca. De fet, l'estructura social de la població en relació a la propietat era piramidal, amb un cim on hi havia un grup reduït de grans propietaris, sobretot de terres d'arròs; amb un nivell del mig format per una gran massa de modestos i mitjans propietaris, posseïdors de modestes parcel·les de 8 ó 10 fanecades; i una ampla base amb un percentatge d'assalariats

¹⁴ Vendrell, S. i Carbonell, J. (1980): "Dades per a l'estudi de l'estructura social i econòmica de Sueca. 1922", a *Quaderns de Cultura de Sueca*, 1, pp.93-106.

¹⁵ A més de l'obres ja citades de S. Calatayud sobre el conjunt de la comarca i la col·lectiva de Gay, J.; Fuentes, C. i Andrés, J. (2001): *Polinyà al primer terç del segle XX: Associacionisme obrer. La Societat Obrera de Polinyà*, Polinyà, Ajuntament de Polinyà de Xúquer, veure: Cucó, J. (1982): *La tierra como motivo. Propietarios y jornaleros en dos pueblos valencianos*, València, Alfons el Magnànim, entorn a Fortaleny, i Pedro, E. (1985): "Història oral d'una insurrecció: Sollana 1932", a *Quaderns de Sueca*, 7, pp. 47-52 sobre Sollana.

sense terra, de jornalers i proletaris del camp, important. A Sueca, per exemple, dos mil dos-cents i escaig persones assalariades, i en el cas de Cullera unes 300 persones.

La conjuntura analitzada, però, fou positiva, i molt singularment durant la Primera Guerra Mundial en què l'agricultura comarcal va aconseguir capitalitzar-se, gràcies en part a la pròpia contesa, gràcies en part també a la política agrícola i comercial aplicada pels governs de Madrid¹⁶. És una gran oportunitat històrica per a la comarca de dinamització de les transformacions prèvies i, certament, alguns pobles ho aprofiten. No hi ha més que fer una ullada per l'arquitectura privada de la comarca per observar que les cases més emblemàtiques de la Ribera és construïren en els millors anys de la taronja i de l'arròs.

De fet, gràcies a esta alçada del comerç de l'arròs és pogué crear una de les entitats més emblemàtiques i representatives de la vida social i econòmica de la Ribera, i mostra preclara del grau de modernització aconseguit per la societat comarcal pel que fa a l'expressió i a l'organització dels interessos col·lectius. Em refereisc a la creació el 1918 de la Federació Arrossera com a òrgan oficial d'intervenció davant Madrid, i autèntic artífex de la bonança econòmica d'eixos anys, marcats pels elevats preus i les exportacions dels sobrants de l'arròs. Etapa de creixement econòmic que va permetre la capitalització dels comerciants, l'extensió dels beneficis als productors i, en definitiva, canvis profunds en els pobles arrossers de la comarca.

El panorama, en canvi, fou molt distint per als cítrics: foren anys de crisi, sobretot per les dificultats d'exportació de la fruita als països bel·ligerants. A partir de 1920, nogensmenys, fou al contrari i mentre l'arròs entra en una fase de decreixement, de crisi, que s'arrossegarà al llarg dels anys trenta, els vint foren excepcionals per als cítrics i la resta d'articles agraris d'exportació. Les dos onades d'exportació, tant la de la guerra per a l'arròs com la dels cítrics en els anys vint, van fer que els pobles riberencs milloraren econòmicament, que és transferirà riquesa, que és crearen negocis, que és construïra, que s'avançara en els processos d'urbanització o que s'ampliara i intensificara el consum dels ciutadans.

La guerra per altra banda, i no calç oblidar-ho, va ser una època difícil per als sectors diguem-ne populars, per a les classes més baixes, que vegeren empitjorar llurs condicions de vida a causa de l'encariment dels aliments, provocat per la guerra, i la pèrdua del poder adquisitiu dels assalariats i dels jornalers¹⁷. La Ribera

¹⁶ Veure Soler, V.: "La coyuntura agraria en el País Valenciano durante la primera Guerra Mundial", a *Agricultura y Sociedad*, nº 18, pp. 177-213; Abad, V. (1984): *Historia de la naranja*. Valencia, Comité para la Exportación de Cítricos; Beltrán Fos, E. (1980): *La problemática del arroz en el País Valenciano*. Valencia, Conselleria de Treball i L'Arròs, València, Institució Alfons el Magnànim, 1984. Sobre les peticions aranzelàries valencianes en aquests anys: Soler, V. (1983): "Crisi i revifalla de la polèmica lliure canvi-proteccionisme al País Valencià (1914-1923)", *Recerques*, 14, pp. 49-60.

¹⁷ El panorama dibuixat per Joan del Alcàzar continua sent una referència obligada per conèixer la situació a la Ribera i l'Horta: Alcàzar, J. (1989): *Temps d'avalots al País Valencià (1914-1923)*, València, Diputació de València.

visqué durant la postguerra moments força difícils, com ara la gran vaga dels segadors de l'arròs, la dels *blavets* de 1919.

Ara bé, eixe testimoni de la qüestió social, de la conflictivitat o de la contestació obrera, no hauria d'amagar la pròpia realitat que s'estava operant en aquests anys a la comarca. Una conjuntura que estava contribuint a precipitar transformacions que a curt termini es mostrarien decisives per a consolidar una societat molt avançada, tot i haver encara aspectes que ens remetien a una manera molt tradicional de viure als espais rurals, com a pervivències d'un endarreriment relatiu, com per exemple la pobresa o l'analfabetisme, que malgrat l'avanç hi eren presents a la comarca¹⁸.

El conjunt, però, brindava un univers social que comença a articular-se cada vegada més com una societat de masses, capaç de mobilitzar-se quan feia falta i que arplegava costums de la vida urbana¹⁹ que aleshores eren tan absolutament nous com revolucionaris per a espais de vida rural tradicional, entre ells la presència d'un teixit associatiu i de formes de sociabilitat força avançades.

La Ribera sempre havia destacat per ser una comarca amb gran capacitat d'articulació de la vida civil i política²⁰. Més encara, fou un dels primers districtes de les comarques centrals en disposar d'una xarxa associativa molt rica i diversa, en comptar amb partits polítics molt vius, en tindre un moviment representatiu divers i plural, o a articular un avançat moviment obrer i sindical. Tendència social a organitzar-se i a associar-se que demostra la mobilització aconseguida, i que cal lligar amb la modernització econòmica i social abans explicada.

LA FEBRE ORGANITZATIVA DEL CANVI DE SEGLE

L'ànsia associativa de finals del segle XIX i primers anys del XX tenia els seus arrels en les formes d'agregació tradicional vinculades a l'església, que eren certament les més antigues, o en els primers moviments polítics (liberals, carlins, repu-

¹⁸ Les topografies mèdiques elaborades per metges, veterinaris i lletraferits locals són molt aclaridores de la difícil situació d'alguns col·lectius locals de la comarca pel que fa a la salut, l'alimentació o les condicions de vida: Vera Verdú, F. (1991): *Topografia mèdica de Sollana*, Sollana, Ajuntament de Sollana.

¹⁹ Els canvis que acompanyen la introducció de la societat de mases i els nous aires urbans a la ciutat de València al capítol "En el trànsit a gran ciutat" de la magnífica: *La ciutat de València. Síntesi d'història i de geografia urbana*, de Manuel Sanchis Guarner (1983), Ajuntament de València, pp. 557-602. També a Girona, A. (1998): "Una nova forma de viure: L'urbs com a model d'atracció", dins AA. VV. (1998): *La ciutat moderna. Arquitectura racionalista a València*, València, IVAM-Centre Julio González, 2. vol., pp. 39-63, així com al ja citat article "Modernització social i canvi polític: la Ribera Baixa en el primer terç del segle XX", *IV Jornades d'Estudis de Cullera*, 1999, Cullera, Set i Mig, 2003, pp. 433-447.

²⁰ El cas d'Alzira o, com veurem, el de Sueca són paradigmàtics en aquest esforç associatiu. Per conèixer l'evolució d'Alzira: Rovira, P. (1996): *Mobilització social, canvi polític i revolució. Associacionisme, Segona República i Guerra Civil 1900-1939*, Alzira, Germania, pp. 77-142. Per al seu estudi, veure Cortés, J. (1993): "La sociabilitat i l'associacionisme contemporanis: casinos, cercles i ateneus. Un itinerari arxivístic", a *Tallers d'Història*, 2.

blicans). Em referesc a les confraries, les associacions de caràcter assistencial, protector i recreatiu i, per damunt de tot, als casinos, cercles i ateneus de tot tipus existents a la comarca, vinculats o no als partits polítics locals.

El referent ho era Sueca, on des de mitat de segle anterior existien nombrosos espais de sociabilitat burgesa. Una mostra ho era la Pía Unión (1859). Dirigida per notables i auspicada pel capellà de la parròquia, l'entitat, una de les primeres d'aquest tipus de la comarca, havia sigut creada per a integrar els pobres de la ciutat en les xarxes associatives i assistencials catòlico-integristes²¹. De fet, amb el temps, la Pía Unión va servir per a reactivar la creació dels casinos i les associacions carlines de la segona part del segle XIX suecà. En concret, el Casino L'Amistat (1864).

El primer casino de Sueca, amb tot, va ser el Cercle Liberal (1861) promogut pel diputat liberal Vert. Poc després, el 1864, es va fundar el ja esmentat Casino carlí L'Amistat i el mateix any va obrir les seues portes l'Ateneu Sueco de la Classe Obrera, encarregat segons resen els seus estatuts de la "instrucció i moralització" dels grups proletaris suecans. Finalment, el 1869 es va constituir el que sens dubte ha sigut el més emblemàtic i històric centre associatiu de la comarca, l'Ateneu Sueco del Socorro, de caràcter progressista²². Altres entitats constituïdes aquests anys van ser el Centre Científic, Literari i Artístic (1889-1891), el Centre Catòlic de la Vila (1890) i el Casino Agrícola Proteccionista.

Aquest entramat associatiu havia tingut el seu marc normatiu en les lleis de 1839 de legalització de les mutualitats de socors, de 1861 d'autorització de qualsevol tipus d'entitats benèfiques, recreatives i literàries i, ja en plena etapa del Sexenni, en el decret de 1868 que consagrava el dret dels ciutadans a associar-se amb plena llibertat. Encara que va ser el règim de la Restauració el que va culminar aquest procés de reconeixement oficial de l'associacionisme amb l'aprovació de la Llei d'Associacions de 30 de juny de 1887, que va suposar la legalització de les noves formes de sociabilitat finiseculars, sovint creades al marge dels partits per a aglutinar fidelitats més àmplies que les classistes a través dels casinos i cercles recreatius, però a vegades també –i no és una contradicció– per a constituir societats més autònomes i específiques, que aporten la radical novetat d'afectar interessos cada vegada més concrets, amb centenars d'associats directament implicats amb el propi objecte de l'entitat a través de projectes socials, econòmics, culturals, laborals o recreatius.

²¹ L'activitat de la Pía Unión a Silvestre, R. (1998): "Una comarca agitada: Cullera i Sueca durant el sexenni democràtic (1868-1874)", a *Quaderns de Sueca*, XIII, pp. 119-172. El seu tarannà carlí ha estat estudiat a Torres, R. C. (2003): "El tradicionalisme durant la Segona República: Modernització ideològica, continuïsmes dogmàtic o canvi en l'extrema dreta? El cas de la Ribera", dins el col·lectiu *IV Jornades d'Estudis de Cullera*, Cullera, Set i Mig, 2003, pp. 275-295. Aquest tipus de centre de sociabilitat tradicionalista a: Canal i Morell, J. (1993): "Sociabilidades políticas en la España de la Restauración: el carlismo y los círculos tradicionalistas (1888-1900)", a *Historia Social*, 15, pp. 29-47.

²² Nadal, E. i Pedralba, V. (2000): "Ateneo Sueco del Socorro. Una societat mutualista en el segle XIX", a *Quaderns de Sueca*, XIV, pp. 79-109.

Entre les causes de semblant procés de socialització s'han destacat el desenvolupament polític, la mobilització d'amplis sectors socials i ideològics o la creixent articulació d'interessos, que acompanya a la lluita per institucionalitzar els comportaments polítics i la democratització en les etapes de transició del liberalisme a la democràcia de masses²³.

Aquesta presa de consciència per part dels distints grups socials i econòmics (burgesos i populars, patronals i obrers) es venia manifestant al País Valencià des dels anys 80, que inicia una autèntica febra organitzativa impulsada pel mateix sistema polític i per canvis en la representació d'interessos, però sobretot per la modernització dels comportaments polítics, la mobilització social i la institucionalització orgànica de les relacions laborals (generalització de la negociació col·lectiva, consolidació associativa obrera i patronal...) que va acompanyar la política de masses i les "ansietats socials" de finals de segle a la Primera Guerra Mundial²⁴.

Els ciutadans no esperaven que els partits o els sindicats, i per descomptat l'Estat, els solucionaren amb les seues accions o la seua gestió interventora els seus interessos més elementals, des del treball al menjar, la salut, l'educació o la cultura i l'oci. D'ací la imperiosa necessitat associar-se en entitats de qualsevol tipus (societats d'ajuda mútua i de socors, cooperatives agrícoles, de vivendes i de consum, entitats patronals o professionals, ateneus i casinos instructius i recreatius, societats musicals, clubs esportius), que pogueren garantir-li la seguretat i el benestar que les instàncies oficials no els oferien.

L'associacionisme no deixava de ser una manifestació del vigor i la creixent presència de la societat civil. Aquest esperit associatiu i la febra organitzativa que l'acompanyava, tan intens com desordenat, no obstant, no deixava de ser un tant primitiu i de baixa qualitat en molts casos, i conseqüència lògica d'un Estat i d'un sistema econòmic deficitari, que s'acomodava a aquesta gestió subsidiària de la societat civil en parcel·les que corresponia exercir a ells, però que es deixava en

²³ Una síntesi d'aquest procés de modernització per al cas espanyol o valencià a les encara profitoses aportacions de Carnero, T. (1990): "Modernització, desenvolupament polític i canvi social: Espanya (1874-1931)", a *Recerques*, 23, pp. 73-89; "La modernización del País Valenciano durante la Restauración", a García Delgado, J. L. (Ed.) (1991): *España entre dos siglos (1875-1931)*, Madrid, Siglo XXI, pp. 251-275 i Carnero, T. i Palafox, J. (1990): *Creixement, politització i canvi social, 1790-1980*, València, Alfons el Magnànim-IVEI.

²⁴ Una exhaustiva investigació entorn aquesta febril empena organitzativa espanyola, que es comparteix amb major o menor intensitat amb altres societats europees (veure, per exemple, els clàssics Berger, S. (Comp.) (1988): *La organización de los grupos de interés en Europa occidental*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social i Maier, Ch. (1988): *La refundación de la Europa burguesa*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social), a Del Rey Reguillo, F. (1992): *Propietarios y patronos. La política de las organizaciones económicas en la España de la Restauración (1914-1923)*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social. Sobre la representació dels interessos a l'Espanya de finals de segle: Girona, A. (1998): "Las implicaciones políticas del empresariado en la crisis de fin de siglo: movilización, politización y actitudes ante el cambio", a *Saitabi*, 48, pp. 251-269.

mans d'aquest tipus d'associacions locals. Per exemple, en matèria educativa, des de la insatisfacció del sistema educatiu, corregir la falta d'instrucció i lluitar contra l'analfabetisme amb escoles racionalistes, escoles populars en centres sindicals i escoles nocturnes en centres recreatius i instructius.

Algunes de les entitats catòliques i republicanes de la comarca, com per exemple l'Ateneu Sueco, tenien com a objecte social primordial l'establiment de línies d'ajuda i de cooperació a través d'una contribució econòmica, el fons del qual servia per a garantir-se una assegurança i un estalvi, en definitiva una previsió per a casos de malaltia, infortuni o vellesa. De forma complementària, a partir d'organitzacions laborals i professionals o d'antigues confraries, es van constituir així mateix caixes d'estalvi, encarregades de l'administració dels dipòsits d'estalvi dels seus associats, molt comú en els centres obrers i en les associacions controlades pel catolicisme social i polític de la comarca especialment entre les cooperatives agrícoles. El 1902 en Sueca hi havien registrades tres entitats dedicades a les labors de socors mutu, la Societat Cooperativa d'Agricultors Jornalers (700 socis), la Caixa d'Estalvis de l'Ateneu Sueco del Socorro (800 socis) i la Caixa d'Estalvis de la Societat Centre Republicà del Proletariat (600 socis)²⁵.

Vegem la tipologia d'aquestes entitats. I començarem amb les de caràcter econòmic i les específicament patronals, en les quals es van construir les identitats burgeses que associem a la propietat agrària i industrial de la comarca, per a després fer el propi amb els espais de sociabilitat formal popular i obrera i, finalment, els centres interclassistes republicans.

ELS ESPAIS DE SOCIABILITAT CONSERVADORA, PATRONAL I BURGESA

L'articulació de les grans associacions econòmiques va tindre lloc al País Valencià a mitjan segle XIX, encara que va cobrar impuls definitiu a finals dels anys 80 i 90 amb la copiosa legislació aprovada en la Restauració per a garantir la institucionalització dels sectors econòmics en grups patronals o d'interès defensors de demandes específiques, ja fóra en matèria aranzelària o comercial, en política econòmica o en qüestions sociolaborals. En aquest grup s'inclourien en un primer nivell les entitats privades o semi-públiques representatives dels interessos econòmics valencians, com la Federació Industrial i Mercantil del Regne de València, coneguda popularment com "la patronal", la Cambra d'Indústria, Comerç i Navegació de València i la Cambra Agrícola de la Província. I a continuació, en un segon pla, una extensa malla d'associacions canalitzadores d'interessos sectorials o específics com la Unió Gremial, la Unió Nacional d'Exportació Agrícola, l'Associació d'Exportadors d'Arròs, la Federació de Productors d'Arròs, la Federació

²⁵ Carbonell, C. i Calatayud, S. (1986): "Socialistes i republicans", al monogràfic *Temps de guerra a Sueca (1936-1939)* de *Quaderns de Sueca*, VIII, pp. 37-55.

d'Exportadors de Taronges, el Cercle Fruiter, la Federació de Productors de Taronja, l'Associació d'Exportadors i Magatzemistes de Vins, etc...²⁶

A eixa relació s'afegirien altres emblemàtiques entitats cíviques i recreatives representatives dels mateixos interessos econòmics com l'Associació Valenciana d'Agricultura o l'Ateneu Mercantil, ambdós de València ciutat, desenes i desenes de cercles i casinos de propietaris, comerciants i industrials locals; així com un ampli sector d'associacions representatives de classes mitjanes de propietaris, arrendataris i cultivadors agrícoles, conscientment controlades pels mateixos grups dirigents patronals, entre les que destacaven la Federació de Sindicats Agrícoles, de caràcter catòlic, o la Federació de Societats de Cultivadors i Arrendataris de Terres.

La Ribera Baixa no va escapar a aquesta febra associativa patronal. En l'aparat anterior s'ha destacat com els arrossers, els moliners o els comerciants agrícoles disposaven des de finals de segle d'organitzacions pròpies, especialment l'oligarquia arrossera, que va saber aprofitar els anys de bonança del sector per a consolidar la seua presència dins de la classe dominant, integrant-se en entitats tan potents com la Unió Agrícola d'Arrossers, la Federació Agrària de Llevant, la Federació Arrossera (1918) i, d'una manera especial, el Consorci Nacional Arrosser (1925) i la Federació Sindical d'Agricultors Arrossers de l'etapa republicana²⁷.

Sovint les fraccions de la classe dominant arrossera –la *rissocràcia riberenca*, com ha batejat amb fortuna R. C. Torres– rivalitzaven entre elles pel control polític d'aquestes entitats. Així va ocórrer durant la crisi arrossera dels anys 30, que va obligar a les autoritats republicanes a aprovar el 1933 un decret de sindicació obligatòria dels productors arrossers en una sola entitat davant el fracàs d'algunes dels entitats anteriors, com ara el Consorci Nacional Arrosser. La creació de la Federació Sindical d'Agricultors Arrossers (FSAA) és resultat d'aquesta sindicació forçosa, que fou durament contestada per la Cooperativa Arrossera de Sueca, integrada per terratinents vinculats en altres temps a la Unió Nacional Arrossera, i pels grans propietaris políticament vinculats a la DRV, al Partit Monàrquic Conser-

²⁶ La conformació d'aquesta xarxa d'entitats patronals a Girona, A. (1993): "La clase dominante valenciana en los años 30: respuestas económicas y sociales" a Bosch, A. i altres: *Estudios sobre la Segunda República*, València, Alfons el Magnànim-IVEI, pp. 145-215.

²⁷ Els arrossers, com els citricultors, havien mostrat des de sempre un acusat sentit reivindicatiu: s'associaven, celebraven assemblees i congressos, reclamaven davant els poders públics, etc. Ara bé, els arrossers mantingueren sempre una conducta molt més coherent, organitzada i col·lectivament solidària que els citricultors. De fet l'especulació en el sector es realitzava en grup a través dels canvis de la política comercial (l'exportació i el seu control) i no individualment. Per això les seues entitats són tan antigues com el seu conreu. El 1852 hi havia ja una Comissió Defensora de la Riquesa Arrossera i durant els anys 20 i 30 entitats com el Consorci, la Federació o la FSAA republicana mantingueren, amb millor o pitjor fortuna, eixe interès associatiu del sector. Veure, per exemple, De Sebastián, V.: *Normas para una política económica nacional. Origen, desarrollo y porvenir de la Federación Sindical de Agricultores Arroceros*, Valencia, s. a.

vador o al Tradicionalista. Aquests sectors locals, que tenien a la revista *El Sueco*²⁸ de portaveu, argumentaven la seua oposició a la FSAA en consideracions ideològiques, ja que era considerada prorepublicana i ideològicament pròxima als radical-socialistes suecans.

En general, és tractava de grans entitats patronals de moliners, productors i comerciants arrossers, que van a tindre una notable activitat en la defensa dels interessos comercials, econòmics, productius davant els autoritats locals o provincials, i sobretot davant els autoritats de l'Estat. L'enviament de delegacions a Madrid i l'organització de campanyes en favor de reivindicacions concretes presuposa una capacitat de mobilització de recursos i una canalització d'accions col·lectives res despreciable, que interpretem com a molt modernes. En totes eixes entitats el paper que juguen alguns pro-homs econòmics del districte i al mateix temps històrics polítics caciquils de la comarca, com Emeterio Muga, Serrano o Peris Mencheta fou capital durant la Restauració²⁹. Encara que també es pot afirmar el mateix d'alguns dirigents blasquistes vinculats a la Ribera durant l'etapa republicana, com ara José Barral (diputat blasquista i President de la Cambra Agrícola de la Província de València) o Juan Calot (destacat polític del PURA, President de la Diputació i també del Patronat del Centre d'Estudis Econòmics Valencians promogut per Ignasi Villalonga).

²⁸ Sobre la revista i el seu taranna conservador, veure Saz, I. (1986): "*El Sueco*, una aproximació a l'estudi de la dreta a Sueca durant la II República" al monogràfic *Temps de guerra a Sueca (1936-1939)* de *Quaderns de Sueca*, VIII, pp. 73-94.

²⁹ Tradicionalment els arrossers havien mantingut els negocis utilitzant el proteccionisme de l'Estat. La publicística arrossera està plena de peticions al govern de torn per part del sector, en els quals aquests li reiterava prohibirà els importacions de gra. I en això van ser sempre molt hàbils, tant els polítics caciquils com també els republicans dels districte, que sempre estigueren presents a Madrid per aconseguir una política proteccionista de relació a l'arròs. Quan començà la primera Guerra Mundial i gràcies a la neutralitat espanyola, la venda d'excedents d'arròs s'incrementà espectacularment davant les demandes dels països bel·ligerants per adquirir cítrics o arròs. El govern, però, defensava l'aplicació d'una política proteccionista, l'objectiu final de la qual era l'abastiment i l'abaratament dels preus dels aliments, entre ells l'arròs o el blat, que eren bàsics en la dieta popular. Política de control dels preus a través de la protecció del gabinet conservador que, com és obvi, entrava en contradicció amb l'interés expressat pels arrossers riberecs. Doncs allò interessant fou la resposta del sector. I si ens atenim a la destil·lació d'interessos i a com actuaven els polítics de la comarca, la resposta d'aquests no pogué ser més, per tal com la reacció fou tan dura, com unànima front al govern tant pel que fa als polítics del districte i als Ajuntaments, com en relació amb les entitats econòmiques, units tots a favor d'una política de lliurecanvi, la qual cosa no deixava de constituir una novetat respecte a la tradicional querència proteccionista dels arrossers. I ací jugà un paper decisiu un conegut polític de la comarca: l'inefable Emeteri Muga. A Sueca encara es diu "tens més mà que Muga", fent referència precisament que fou ell el diputat del districte que va encapçalar la protesta sobre el govern, amb l'argument que s'estava desaprofitant una immillorable conjuntura per a exportar arròs a Europa. Les campanyes tingueren èxit i els arrossers aconseguiren el doble objectiu de modificació de la llei i alçada parcial dels prohibicions a la lliure exportació. Mesures que van beneficiar als sectors productors dels pobles arrossers de la Ribera, encara que va perjudicar als moliners, més interessats en el lliurecanvi, que no pas en la protecció.

De fet és en aquestes entitats on es formen la major part dels polítics conservadors i liberals del districte, i on hom aconsegueix articular entorn seu a les classes dominants comarcals, sobretot als burgesos propietaris, mitjançant una xarxa de clienteles polítiques que servien al partit conservador o al liberal, també als carlins o als catòlics, i fins i tot al blasquisme per a després presentar-se davant l'opinió pública de la Ribera.

Les relacions entre aquestes entitats amb els centres i casinos a elles adherides amb els partits conservadors fou sempre molt estreta, contribuint tots plegats a donar suport a les candidatures oficialistes clientelars, tant quan hi havia eleccions municipals com per al propi districte. Associacions sociopolítiques dinàstiques i vinculades al sindicalisme catòlic agrícola van ser durant la restauració el Casino Conservador de Cullera (1895 i 77 socis), el Cercle Tradicionalista de Sueca (1890 i 213 socis), el Cercle Liberal de Sueca (1892 i 203 socis), també conegut com a Casino Sueca i popularment anomenat la Llenterna, políticament lligat al Partit Liberal Monàrquic i, posteriorment, a la Unió Patriòtica, que estava situat just damunt del casino Conservador o Casino de Baix³⁰. Durant els anys trenta es van desenvolupar així mateix tot tipus d'entitats conservadores vinculades al catolicisme polític i social com a Acció Cívica de la Dona de Sollana, les Joventuts Catòliques de Cullera, el Cercle Instructiu Jaumista d'Albalat, el Cercle Tradicionalista de Sueca o l'Associació de Pares de Família de Cullera entre moltes altres³¹.

En general, la Ribera sempre havia comptat amb un notable i aguerrit col·lectiu integrista, aglutinat entorn dels Cercles Jaumistes, molt actius durant l'etapa republicana. El d'Algemesí, per exemple, va destacar per la seua capacitat per a organitzar mítings, concentracions i desfiles de marcat caràcter ultracatòlic amb inusitat èxit, com ara el convocat el 13 de desembre de 1934, aprofitant la festa en honor de la Concepció Immaculada de Maria, que va arribar a reunir a milers de carlins de tot el País Valencià en el Teatre d'Estiu d'aquesta localitat de la Ribera Alta. En la Baixa, Sueca, Cullera i Albalat van ser algunes de les localitats on el tradicionalisme o el jaumisme va tindre una certa ascendència, amb associacions

³⁰ Els lligams d'aquests centres amb la dreta i el tradicionalisme suecà a Chust, M. (1986): "La dreta camuflada: Sueca, 1931-1939", al ja citat monogràfic *Temps de guerra a Sueca (1936-1939)* de *Quaderns de Sueca*, VIII, pp. 95-105. En concret remarca la relació entre el Partit Liberal Monàrquic, la Unió Patriòtica i, posteriorment, la DRV amb el Cercle Liberal Monàrquic i el Casino Sueca, així com l'existència entre el Partit Republicà Conservador dels anys 30 amb el Casino Conservador o Casino de Baix.

³¹ Les arrels de la dreta comarcal han estat estudiades al detall per Torres, R. C. (1999): *Entorn a la trajectòria de la dreta valenciana. El cas de la Ribera Baixa durant el segle XX*, Cullera, Set i Mig; "La dreta a la Ribera Baixa durant el segle XX: Una evolució històrica?", a *III Jornades d'Estudis de Cullera*, Cullera, Set i Mig, 2000, pp. 435-451. Un total de 20 agrupacions conservadores entre tradicionalistes, monàrquiques i dretanes, a més de cercles i casinos, comptabilitza Ricard C. Torres a la comarca fins el 1931; mentre per al període 1901-1923 ha trobat inscrites 11 associacions relacionades amb la patronal, encara de caire marcadament gremial (7 a Sueca, 3 a Cullera i 1 a Almussafes)

locals, casinos i centres de reunió i de sociabilitat carlina. Com també els van tindre en les grans localitats de la comarca la Acció Catòlica, la Unió Patriòtica, la DRV o la Falange, abans i després de les eleccions de febrer de 1936³².

En la Ribera Baixa existia, a més, una sòlida tradició religiosa, concretada en el culte marià (Mare de Déu de Sales de Sueca, Mare de Déu del Castell de Cullera, Santíssima Creu d'Almussafes) i en l'existència de nombroses associacions i entitats religioses (confraries, Adoració Nocturna del Sant Sacrament de Sueca i de Cullera, cercles catòlics, etc.), que van desenvolupar una intensa sociabilitat local entorn de la identitat religiosa catòlica i el conservadorisme social, amb projecció pràctica a l'univers polític³³.

La solidaritat dels grups conservadors agraris de la comarca s'associava així mateix amb la seua pertinença a un altre tipus d'entitats locals. En Sueca els grups patronals i de propietaris agraris a més de formar part de qualsevol tipus de casinos i cercles recreatius conservadors, s'integraven en l'emblemàtic i importantíssim Sindicat de Regs i en la Policia Rural³⁴. El Sindicat de Policia Rural havia sigut creat el 1898 per a vetlar per la seguretat del camp, afectat sovint per robatoris. La llei que rellevava als ajuntaments d'aquestes obligacions de policia rural, confiava eixes responsabilitats als propis agricultors, dotant-los de capacitat sancionadora i de competència en condicionament de camins i infraestructures, neteja de séquies... El fet que es necessitava un mínim de terra i saber llegir i escriure per a ser síndic, va fer que la guarderia rural fóra, generalment, patrimoni dels grans propietaris rurals de la comarca, que se servien d'aquest tipus d'institucions (Sindicat de Regs, Séquia Reial del Xúquer, comunitats de regants, etc) per a convertir-les en espais de socialització dels grups conservadors locals. El Sometent va exer-

³² Per a la Unió Patriòtica, veure: Torres, R. (1999): *Entorn a la trajectòria...* op. cit., pp. 31-35; Cabrera Rayo, F. J. (1993): "Dictadura e intereses locales. El Somatén y la Unión Patriótica en las comarcas de la Ribera Baja del Júcar (1923-1930)", comunicació presentada a la *VI Assemblée d'Història de la Ribera, Alzira, abril 1993*, pp. 87-101. La trajectòria de la DRV comarcal a Valls, R. (1993): *La Derecha Regional Valenciana: el catolicismo político valenciano (1930-1936)*, València, IVEI; Torres, R. C. (1999): *Entorn a la trajectòria...*, op. cit., pp. 37-66; Cullera en guerra. Un poble valencià a la rera guarda, Cullera, Ajuntament de Cullera, 1990. Quant a la Falange: Calzado, A. i Torres, R. (1993): "La formación de un poder omnimodo. La Falange en la Ribera Baixa (1939-1945)", al *Congreso Internacional El Régimen de Franco*, Madrid, UNED, vol. I, pp. 29-40 i, també, a Calzado, A. i Torres, R. (1995): *Un silenci extens. El franquisme a la Ribera Baixa (1939-1962)*, València, Diputació de València.

³³ Giner Perepérez, F. (1976): *La Mare de Déu del Castell de Cullera*, Cullera, Ajuntament de Cullera; Torres, R. C. (2000): "El Castell de Cullera entre 1890-1970: Un subjecte emblemàtic emmascarador d'un procés socioeconòmic", a *Quaderns de Sueca*, XIV, pp. 59-78 i Sales, A. de (1991): *Història de la Parròquia de Polinyà de Xúquer*, Polinyà, Parròquia de Polinyà.

³⁴ La relació estreta entre els Sindicats de Regs i la Policia Rural, els cercles i casinos conservadors i les entitats patronals, es va posar de manifest al llarg de tot el primer terç del segle, però especialment en la crua etapa republicana: Calzado, A. (1998): "La negociación de salarios y condiciones laborales de los obreros agrícolas de Sueca y Cullera en la plantada y siega del arroz durante la II República", a *II Jornades de Cullera*, Cullera, Set i Mig, pp. 219 i ss.

cir també un paper de primer ordre en la socialització de la classe dominant de la comarca en una cultura de l'ordre en l'espai agrícola, amb els seues intervencions en moments de crisi com ara vagues, incidents socials i desordres públics. Els fets de Cullera de 1911 foren un exemple.

LA SOCIABILITAT OBRERA I POPULAR

Des del punt de vista organitzatiu, a la comarca la novetat la va constituir la presència d'organitzacions socials de classe. Fet que es va produir entre 1907 i 1921, anys en què s'havia incrementat la conflictivitat social i política com a conseqüència de la crisi general del sistema de la Restauració, i també de la crisi de subsistències patida durant la Primera Guerra Mundial. Conjuntura de gran radicalització obrera, sobretot durant el "trienni bolxevic"³⁵.

El sindicalisme a la Ribera tènica el seu origen en el cooperativisme catòlic i en l'anarquisme. Fins a l'entrada del socialisme i del sindicalisme socialista, els obrers de la comarca s'havien vinculat tradicionalment o bé als sindicats catòlics o bé als sindicats agrícoles i d'oficis anarquistes. Al País Valencià el cooperativisme agrari havia nascut a partir del 1888 per a integrar mitjans i xicotets propietaris en una societat que lluitara per a garantir als seus socis tot tipus de serveis (compra i venda de productes, aprovisionament d'adobs i de productes químics fitosanitaris, de maquinària i d'aliments de consum), fins a ampliar les seues accions a l'estalvi, servicis recreatius i culturals, crèdit i assistència mútua o serveis comunals com a barberia, economat, etc.³⁶

En la Ribera Baixa, aquest tipus de cooperatives van cobrar un renovat impuls a partir de la Llei de Sindicats de 1906 i, sobretot, arran de la constitució de la Federació de Cooperatives Valencianes el 1911, que va obrir una fase d'intens creixement entre la Gran Guerra i la Dictadura de Primo de Rivera. Gràcies a això el cooperativisme agrícola catòlic ha sigut històricament una realitat viva, molt accentuada en la vida social local de molts dels pobles de la comarca, realitat que

³⁵ Alcàzar, J. (1986): *Empobriment i rebel·lia (Els proletaris rurals de l'Horta-Albufera a l'època dels avalots, 1914-1920)*, Catarroja, Ajuntament de Catarroja, així com el ja citat (1989), *Temps d'avalots...* Pel tractament del món agrari i per moltes altres raons encara és imprescindible Cucó, A. (1975): *Republicans i camperols revoltats*, València, Eliseu Climent. Quant a la data de partida de 1907, cal no oblidar que la Llei de Sindicats Agrícoles és de 28 de gener de 1906.

³⁶ Em referesc al moviment catolicoagrari que posteriorment s'aglutinarà entorn la Federació Valenciana de Sindicats Agrícoles (1916) i, també, al cooperativista més interclassista de l'òrbita de la Federació Agrària de Llevant (1901) de M. Iranzo. Veure Garrido, S. (1996): *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València, Alfons el Magnànim, pp. 133-174. Sobre els orígens d'aquests tipus de societats cooperatives: Álvarez, A. (1968): *Història del cooperativisme al País Valencià*, València, Garbí i a Garrido, S. (1986): *Los trabajadores de las derechas. La acción social católica en los Obisposados de Tortosa y Segorbe (1877-1923)*, Castelló, Diputació de Castelló.

perdurarà al llarg del temps i a pesar dels avatars polítics, fins al punt de mantindre's fins a l'actualitat³⁷.

En efecte, en el conjunt del País Valencià el pas de les societats de resistència i de socors mutus i dels centres obrers instructius i recreatius a les primeres entitats específicament sindicals, encara que fossen d'oficis, s'havia produït en l'últim terç del segle XIX, influït pel republicanisme i pel catolicisme social. Panorama que al començament del nou segle estava ja clarament definit en la Ribera Baixa, comarca de gran ascendència social-catòlica i blasquista, on és fàcilment perceptible l'estructuració d'un bigarrat entramat sindical i cooperatiu, com han posat de manifest els registres de societats d'aquests anys³⁸.

Aquest ampli moviment societari obrer seguia basant-se fins a la Primera Guerra Mundial en les societats obreres d'ofici disperses, que mantenien la seua independència ideològica i política, a pesar de les inclinacions dels seus afiliats cap a l'anarquisme, el socialisme o el republicanisme blasquista³⁹. En la comarca la influència era sobretot anarcosindicalista, perquè foren líders anarquistes els que havien encapçalat les lluites laborals, les vagues i els conflictes en eixos anys, especialment en l'àmbit agrari.

L'estructuració del moviment sindical en federacions, viscut en la Ribera entre els anys anteriors i posteriors a la Gran Guerra, no va minvar aquesta influència anarquista entre les societats obreres locals, entre altres raons perquè tenien el seu origen en el republicanisme federal i popular valencià vuitcentista, molt lligat a l'anarquisme i a l'internacionalisme obrer. La repressió posterior als fets de 1911 de Cullera van suposar, certament, un abans i un després en eixe procés d'aproxi-

³⁷ El 1943 algunes de les cooperatives catòliques que encara quedaven van passar a formar part de la UTECO de València. La realitat actual a AA. VV. (2004): *Estudio del sector cooperativo agrario en la Ribera*, Valencia, UTECO. Alguns exemples estudiats a la Ribera: Sanchis, B. (1993): *100 años de asociacionismo agrario 1892-1992. Cooperativa "La Agrícola" de Alzira*, Alzira, Cooperativa La Agrícola; Todolí, A. (2001): *L'associacionisme obrer i el seu reflex a Algemés*, Algemés, Ajuntament d'Algemés-Saó i Martínez Gallego, F. A. (2000): *Agricultores solidarios. El cooperativismo en l'Alcúdia, 1908-1999*, L'Alcúdia, Caixa Rural de l'Alcúdia-Cooperativa Agrícola Ntra. Sra. de l'Oreto.

³⁸ Els estudis més complets de l'associacionisme obrer en funció del Registre d'Associacions de l'Arxiu del Govern Civil de València han estat els de Ricard Camil Torres Fabra ja citats, especialment a la seua Tesi Doctoral Torres Fabra, R. C. (2003): *"Por el Imperio hacia el campo". El franquismo en una comunitat rural valenciana: La Ribera Baixa 1939-1975*, València, Universitat de València, pp. 75-86.

³⁹ Per a les distintes influències: Cucó, A. (1972): "Contribución al estudio del anarco-sindicalismo valenciano" a *Saitabi*, XXII; Reig, R. (1982): *Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer. 1898-1906*, València, Institució Alfons el Magnànim i *Blasquistas y clericales*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1986; Piqueras, J. A. (1981): *Història del socialisme*, València, Institució Alfons el Magnànim i "Sindicatos y ámbito sindical: interpretación del Ugetismo valenciano", a *Historia Social*, 9, 1990, pp. 17-50. Una bona actualització per al conjunt de la comarca: Gay, J.; Fuentes, C. i Andrés, J. (2001): *Polinyà al al primer terç del segle XX: Asociacionisme obrer. La Societat Obrera de Polinyà*, Polinyà, Ajuntament de Polinyà de Xúquer, pp. 17 i ss.

mació entre republicanisme i anarcosindicalisme, encara que també va influir el canvi en la forma de fer política imprès pel blasquisme en la comarca a partir de principis de segle, especialment per l'interés afegit que suposava la proximitat del districte a la ciutat de València⁴⁰.

Aquestes entitats obreres d'oficis defenien un sindicalisme no limitat a la resistència laboral davant de la patronal, sinó que creia en la capacitat emancipadora de la classe obrera a través de l'educació i l'establiment d'una nova cultura. D'ací l'esforç educatiu dels seus militants, i d'ací també el seu interès a promoure tot tipus de casinos populars o de centres recreatius, encara que fóra en edificis formalment en mans dels republicans⁴¹.

Els edificis de les societats obreres anarcosindicalistes o les Cases del Poble socialistes solien aglutinar sectors professionals molt diversos, i encara que eren majoritàries les societats de treballadors agrícoles i semblants (podadors, carreters...), les societats incloïen també col·lectius de forners, barbers, fusters, obreres femenines..., englobats en una Secció d'Oficis Diversos. A pesar que les seccions actuaven de forma més o menys autònoma i ocupaven habitacions independents per a guardar la documentació, totes compartien línies generals d'actuació, espais de sociabilitat comuna i una junta o comitè directiu triat entre els representants de totes les associacions d'oficis.

Les societats comptaven, a més, amb serveis complementaris de biblioteca, escola, cooperativa de consum o de vivendes, així com alguna vinculació amb centres recreatius (casinos, ateneus, cercles) i inclús amb partits polítics de la localitat amb què mantenien afinitat ideològica i identitats: en la comarca els sindicats socialistes amb el Centre Obrer Socialista local i els anarcosindicalistes amb el republicanisme blasquista, sobretot abans de la Segona República.

En el primer cas, el del sindicalisme catòlic afonava les seues arrels en el catolicisme social i en el cooperativisme agrícola de finals de segle, lligat al P. Vicent i als espais de sociabilitat catòlica, carlí i conservadora de finals de segle cas del Cercle d'Obrers Catòlics de Sueca (1890 i 150 socis), el Cercle Recreatiu de Sueca (1992 i 245 socis), el Cercle Proteccionista de Fortaleny (1898 i 60 socis), la Unió Agrícola d'Almussafes (1996 i 100 socis), la Unió i Foment de Sueca (1900

⁴⁰ Aguiló, Ll. (1976): *Sociología electoral valenciana (1903-1923)*, Valencia, Cátedra Furió Cerial; Yanini, A. (1984): *El caciquismo*, València, Institució Alfons el Magnànim i "Evolució del caciquisme. El districte electoral de Sueca entre 1876 i 1901", a *Quaderns de Sueca*, VI, 1984, pp. 55-70.

⁴¹ La rellevància que els obrers conscients i les seues organitzacions li atorgaven a la formació, a la cultura i a l'oci com instruments emancipadors i de transformació social ha estat modèlicament destacada al País Valencià per J. Navarro. Veure, sinó Navarro, J. (2002): *Ateneos y grupos ácratas. Vida y actividad cultural de las asociaciones anarquistas valencianas durante la Segunda República y la Guerra Civil*, Valencia, Biblioteca Valenciana i a *A la revolución por la cultura. Prácticas culturales y sociabilidad libertarias en el País Valenciano, 1931-1939*, València, PUV, 2004.

i 62 socis), la Societat Cullerenga d'Agricultura (1894) i la Proteccionista de Cullera amb 62 socis⁴².

Aquestes entitats aglutinaven arrendataris i mitjans propietaris agraris, que d'aquesta manera, sota el paraigua de la pròpia església catòlica, podien neutralitzar millor els accions del sindicalisme anarquista, com també disposar a través dels seues cooperatives i seccions de crèdits, préstecs barats, llavors, adobs, etc.

Quant al sindicalisme de classe, va estar potenciat per les entitats republicanes i els casinos obrers a elles lligades, generalment anarcosindicalistes, i en menor grau amb entitats socialistes. L'Agrícola de Cullera va ser el primer sindicat agrari de la comarca⁴³. Constituït el 1883, aglutinava als jornalers anarcosindicalistes. Afectat per la repressió posterior als fets de 1911, es va recuperar després de la Primera Guerra Mundial fins al punt de comptar amb 8 federacions dins de la CNT el 1919, totes elles reunides en el mateix edifici, amb uns 1976 afiliats. Segons R.C. Torres, durant els anys trenta l'Agrícola va aconseguir la xifra de 3000 afiliats. Altres societats obreres de la comarca van ser la Cooperativa Societat Obrera de Cullera (1889) i la Societat L'Esdevenidor (1895 i 65 socis) també de la localitat costanera, la Unió del Proletariat de Sueca (1896 i 325 socis), la Societat Obrera de Sueca (1889) o el Casino Obrer de Sueca (1888). En Cullera els jornalers de l'arròs formaven part des del 1883 del Sindicat d'Oficis Diversos, vinculat a l'anarcosindicalisme, mentre en Sueca succeïa el mateix amb el SOD.

A partir d'aquestes societats, en quasi totes les localitats de la comarca anirà consolidant-se entre 1910 i 1920 una àmplia xarxa obrera, sobre tot en el marc del trienni Bolxevic (1917-1920) de gran conflictivitat social i vaguística a la Ribera, l'ambient del qual concità la creació de nombroses entitats obreres. Sols el 1919 es constituïren i es registraren 19 associacions a Govern Civil, quan el 1918 ho havien fet 13 i únicament 7 el 1917⁴⁴. Societats tots elles que destaquen per tractar-se de sindicats de jornalers del camp i de treballadors d'oficis diversos alhora i, també, per mantindre relacions molt estretes amb els republicans. Sintonia entre blasquistes i anarquistes que en ambdós pobles venia de molts anys enrere. A Sueca, per exemple, el Sindicat d'Oficis Diversos va nàixer a partir de la Societat Centre Proletari Republicà.

En efecte, en general es tractava de societats on jornalers, moliners, taronjaires, fusters, carreters, esporgadors... s'unien per agrupar als treballadors locals d'un ofici i reivindicar interessos en l'espai públic. Lligades o no als grans sindicats, les associacions d'oficis mantenien contactes amb els blasquistes. En general

⁴² Torres, R. C. (1999): *Entorn a la trajectòria...*, op. cit. i "La dreta a la Ribera Baixa durant el segle XX: Una evolució històrica?", a *III Jornades d'Estudis de Cullera*, Cullera, Set i Mig, 2000, pp. 435-451.

⁴³ Torres, R. C. (1991): *Cullera en guerra. Un poble valencià a la reraguarda*, Cullera, Ajuntament de Cullera. L'evolució de les societats obreres de Cullera: Pérez Blasco, S. (1999): *Cullera, 1911. La protesta d'un poble*, Cullera, Set i Mig, pp. 81 i ss.

⁴⁴ Gay, J.; Fuentes, C. i Andrés, J. (2001): *Polinyà al primer terç...*, op. cit., p. 17.

les entitats no volien formar part de les grans organitzacions de classe, com ara UGT o la CNT, declarant-se estatutàriament associacions apolítiques. La unitat d'oficis i el localisme del seu horitzó reivindicatiu derivaven de la seua desconfiança envers les grans organitzacions i una certa por a ser instrumentalitzats pels sindicats i pels partits antidinàstics, tot i compartir sovint idees republicanes i socialistes. El cas de la Societat Obrera de Treballadors i Oficis Diversos de Polinyà (1919), estudiada per Gay, Fuentes i Andrés Pérez, n'és paradigmàtic⁴⁵.

En el fons, era la identitat local i de l'ofici la que dominava alhora d'associar-se i de compartir idees, experiències, lluita i interessos amb altres companys i veïns. Les raons d'ordre instrumental i utilitari (identificació senzilla, solidaritat estreta amb veïns que compartiren ofici, lluita per unes millors condicions de vida i de treball locals, fàcil control de les situacions laborals i salarials, coneixement dels patrons locals, oficis lligats a l'agricultura o a l'agroindústria, al comerç o a la manufactura local...), predominen sobre les motivacions lligades a la consciència de classe quan és tracta d'associar-se a les entitats locals i no fer-ho en els grans forces sindicals de classe.

La definició dels societats obreres d'oficis com a primàries i tradicionals, a mig camí de la veritable consciència de classe que els acabarà portant a les grans sindicals, no es correspon totalment amb la realitat de les identitats d'oficis del segle XX, on el camí reconegut era ja llarg en la definició dels objectius i els formes d'associació obrera. Hi havia altres raons més pregoneres que explicarien eixe refús a la integració en els sindicats de classe. I, potser, caldria buscar-les en les formes d'identitat, de sociabilitat i d'acció col·lectiva que s'imposen en alguns àmbits locals i comarcals valencians, sobretot d'entorns agrícoles⁴⁶.

Els objectius d'aquestes entitats d'ofici eren diversos: la defensa dels treballadors d'una ocupació laboral local i de les seues condicions de treball i dels salaris; la solidaritat i la unió entre els membres de l'entitat; el foment d'accions col·lectives reivindicatives; la denúncia d'abusos dels patrons locals o, senzillament, aconseguir progrés materials i major benestar per als afiliats. D'ací l'originalitat dels noms que feien servir, com ara Fraternitat, Progrés, Despertar, Unió, Aurora..., molt en la línia de l'esperit emancipador, pedagògic i propagandístic dels seus objectius.

La riquesa de l'associacionisme local obrer no impedia la solidaritat entre ofi-

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 173 i ss.

⁴⁶ No eren entitats neogremials, eren ben diferents als gremis. La qüestió cal interpretar-la des de la sociabilitat obrera: s'agrupaven així perquè s'identificaven com a obrers, treballadors, proletaris, camperols i pobres front als propietaris, empresaris, patrons i rics del poble. Casinos i bars "de rics" i "de pobres" en cada localitat, amb sociabilitats diferenciades, segregadores. Un dicotomia que intentà trencar el catolicisme social mitjançant la creació de cooperatives i sindicats catòlics interclassistes, que sí fidelitzaven una identitat gremialista del treball agrícola, i que aconseguí socialitzar a molts treballadors i menuts propietaris agrícoles junt als propietaris rurals tradicionals en una mateixa realitat associativa, en un mateix espai de sociabilitat: els casinos catòlics com a extensió de les cooperatives i els sindicats catòlics.

cis alhora de plantejar reivindicacions conjuntes, organitzar vagues generals locals o d'acudir a movilitzacions o a congressos obrers de forma conjunta. Moltes d'elles fins i tot compartien un mateix local social, un casino obrer o republicà o la pertinença a una mateixa banda de música. Qualsevol espai popular servia per canalitzar interessos, aglutinar reivindicacions obreres i de classe i, també, per polititzar a la classe obrera comarcal.

Aquests espais de sociabilitat obrera d'oficis jugarà un paper primordial en el bastiment d'una identitat obrera i, també, política a la Ribera. Les societats, per exemple, comptaven amb tot tipus d'activitats socials, culturals, educatives i recreatives. La constitució d'una banda de música, la creació d'escoles d'adults i de cursos, la dotació de biblioteques, així com l'organització de mítings, xarrades i debats, s'orientaven en la direcció de formació d'una identitat⁴⁷. A mes, l'edició de propaganda, de pasquins i cartells, de diaris i de revistes obreres, s'encarregaven de la difusió de missatges i de l'establiment de canals d'informació i de comunicació. Molts dels caps republicans, socialistes, comunistes o anarquistes dels anys trenta és formaren de joves en aquestes entitats i espais de sociabilitat a través de les experiències quotidianes que els acabaren per dotar d'identitats obreres i de classe⁴⁸.

La majoria dels agrupacions de Sindicats d'Oficis Diversos de la comarca estaven vinculades a la CNT i políticament recolçaven les candidatures electorals del republicanisme blasquista, la penetració del qual en l'Horta Sud i la Ribera Baixa era més que notable. L'ascendència blasquista entre els anarquistes de la comarca obeïa a raons d'índole molt diversa, com ara el seu compartit anticlericalisme, accentuat entre els agricultors modestos i els jornalers per la presència des de principi de segle dels sindicats catòlics en quasi tots els pobles de la comarca, els privilegis dels quals (accés a crèdits, distribució d'adobs, economats...) exasperaven als anarcosindicalistes⁴⁹. Els anarquistes de la Ribera, per altra banda, sempre havien sim-

⁴⁷ Les rivalitats entre bandes de música per qüestions socials i polítiques era sovint força normal a la comarca, com també la creació en els espais socials obrers i republicans de seccions musicals. Sobre aquesta realitat associativa musical: Borràs, S. (1980): *Historia de la Sociedad Musical Instructiva y la Banda de Santa Cecilia de Cullera*, Ontinyent, Gràfiques Montés; i AA.VV. (1998): *Ateneo Musical. Cullera, 100 años de historia. 1896-1996*, Cullera, Ajuntament de Cullera-Ateneo Musical de Cullera. La rivalitat entre l'Ateneu Musical i la Banda Santa Cecilia de Cullera durant la Dictadura féu que la primera acabara en mans dels grups conservadors i la Unió Patriòtica local, mentre la Banda Santa Cecilia aplegà als republicans del poble.

⁴⁸ És el cas de coneguts líders de l'esquerra de la comarca, com ara el comunista Hilari Arlandis, el republicà Lambert Olivert de Cullera o Camilo Albert, el cenetista suecà. Per conèixer les seues biografies, veure, per exemple, Borràs, S. (1999): *Biografías de hombres ilustres de Cullera*, Cullera, Set i Mig i Bohigues, S. (2000): "Hilari Arlandis: un passeig per l'esquerra", a *III Jornades d'Estudis de Cullera*, Cullera, Set i Mig, pp. 493-504; Villafranca, ed. (1999): *Cullera en la mirada de Lambert Olivert*, Cullera, Set i Mig; Gras, M. (1981): "Camilo Albert. Memòries de la vídua d'un sindicalista suecà", a *Quaderns de Sueca*, II.

⁴⁹ Aquesta col·laboració entre anarcosindicalistes i blasquistes ha estat destacada per A. Cucó, R. C. Torres, A. Calzado i R. Reig, entre altres, almenys fins la Dictadura de Primo de Rivera.

patitzat amb la verborrea radical i federal dels blasquistes, malgrat que no deixaven de ser també prou conservadors i, en definitiva, també burgesos políticament molt centrats. Aquesta simbiosi entre blasquistes i anarquistes s'explica també en raó del marcat caràcter lliurepensador i l'acusat anticlericalisme que compartien tots dos moviments⁵⁰.

Tot això anà concretant una ascendència republicana sobre el vot obrerista-anarquista, que feia que elecció rere elecció els obrers anarquistes votaren políticament republicanisme durant tot el període. Mes encara, s'observa una gran fidelitat dels obrers de Cullera, Sueca, Almussafes, Sollana, en el seu vot republicà, en part pels motius abans esmentats, en part també perquè els republicans solien facilitar als anarquistes les seues seues i casinos als anarquistes com a llocs de formació i de debat a canvi del seu recolzament als urnes, amén d'oferir-los el suport polític dels seus diputats, de la seua premsa o fins i tot dels seus advocats de partit quan, amb motiu d'una vaga o d'un conflicte obrer, hi havia detencions i judicis. La campanya desplegada pels diputats blasquistes en defensa del detinguts del "fets de Cullera de 1911" n'és una bona prova d'aquesta sintonia d'interessos d'uns i altres.

Amb motiu dels luctuosos fets de 1911 a Cullera, diputats blasquistes (Azzatti i Barral) intervingueren políticament a favor dels imputats, molts d'ells analfabets i pobres de solemnitat, acusant els autoritats dinàstiques de tortura i de crueltat amb la imposició de 7 penes de mort. Els blasquistes aprofitaren els fets i la campanya posterior per a desgastar als grups dinàstics i guanyar-se el favor polític i electoral dels obrers de la comarca⁵¹.

A partir de 1914, precisament com a conseqüència dels dramàtics "fets de Cullera de 1911" i la posterior repressió, l'anarquisme comarcal entraria en una fase de declivi. Els centres anarquistes foren clausurats, bona part dels seus dirigents foren detinguts i s'entra en una fase de congelació de l'activitat anarquista, que reapareixerà de forma molt més clara després de la Primera Guerra Mundial, que és quan l'anarquisme de la Ribera comença a vincular-se progressivament al sindicalisme anarquista. El primer pas el donen els sindicats locals d'agricultura, fonamentalment de jornalers de la comarca, el 1914, quan passen a integrar-se des de la Federació de Societats Agrícoles de Llevant en la Federació Nacional de Treba-

⁵⁰ Magenti, S. (1988): "El anticlericalismo en la ideología y en la práctica política del blasquismo", a *Actes del I Congrés d'Història de la Ciutat de València (s. XIX i XX)*, T. III, València, 1988; "La cuestión religiosa: 1899-1902. Los católicos valencianos y su respuesta política", *Saitabi*, 47, 1997, pp. 393-404 i, sobretot, *L'anticlericalisme blasquista. València: 1898-1913*, Simat de la Vallidigna, La Xara, 2001.

⁵¹ Dels fets de 1911 i les seues conseqüències disposem ja, per fortuna, d'una nodrida bibliografia: Chust, M. (1987): "Cullera, 1911: ¿Mite o realitat social?", a *Quaderns de Sueca*, IX, pp. 87-106; Pedrós, S. (1974): "Revolta a Cullera, 1911", a *I Congrés d'Història del País Valencià*, vol. IV, València, pp. 603-622; Pérez Blasco, S. (1999): *Cullera, 1911. La protesta d'un poble*, Cullera, Set i Mig; Torres, R. C. (2002): *Anarquisme i Revolució, Cullera 1911*, Simat de la Vallidigna, La Xara.

lladors del Camp, llavors indirectament inclosa en la CNT, i finalment en 1918, quan ja totes les entitats sindicals agràries anarquistes de la comarca és vinculen definitivament a la CNT. De fet hi havia una presència sindical important d'anarquistes de la comarca en la CNT. Sueca albergà en alguna ocasió congressos camperols de la Federació i fins i tot en el decisiu congrés anarquista, cenetista, del Teatre de la Comèdia de Madrid, la Federació Local de Sueca i la Comarcal de la Ribera de la CNT foren de les delegacions més nombroses, amb la representació d'aproximadament 3.000 llauradors de la comarca⁵².

Quant al socialisme, aparéix molt tard, sobretot en relació amb altres pobles de la Ribera Alta on hi ha agrupacions de caràcter socialista des de principis de segle⁵³. La seua presència a Sueca o Cullera serà perceptible a partir del període 1907-1914, que és quan el socialisme comença a superar la seua tradicional dificultat de penetració entre la classe obrera i agrícola de la Ribera Baixa. Acostament que topava amb la força política dels republicans blasquistes, radical en els discursos i populista en les formes, que estaven ocupant el lloc que socialment i política corresponia a un socialisme moderat. Mentre, per altra banda, havia de compartir l'espai sindical amb un moviment anarquista molt arrelat a la comarca, lluitant colze amb colze, però amb desavantatge, mitjançant la via de fomentar societats obreres vinculades a la UGT i d'arreplegar el vot per al partit a través del sindicat.

Això féu que el sindicalisme socialista, en canvi, es va imposar de forma molt dèbil entre els agricultors arrossers. De fet la Societat de Treballadors Agrícoles de Sueca, de caràcter socialista, a penes comptava amb jornalers, sent els seus afiliats els xicotets propietaris agrícoles, els treballadors del sector citrícola i els dedicats a altres oficis com els podadors, moliners, etc...

Per superar eixa tradicional afiliació cenetista dels modestos llauradors i dels jornalers de la comarca i constituir societats obreres noves, els socialistes hagueren de fer grans esforços; i ho feren articulant fusters, forners i obrers de la construcció, que no pas jornalers. En part també perquè el sindicalisme socialista no

⁵² En concret fou en maig del 1914 quan els anarcosindicalistes valencians integrats en la Federació de Societats Agrícoles de Llevant decidiren incorporar-se en la Federació Nacional de Treballadors del Camp. El 1919, abans del congrés de Madrid, el sindicalistes valencians adherits a la CNT celebraren el seu propi congrés i constituïren la Confederació Regional del Treball de Llevant. A aquest congrés acudiren entre 65 i 70 delegacions en representació de 142.943 treballadors, la qual cosa prova l'auge de l'anarcosindicalisme al País Valencià. Al congrés de Madrid, per altra banda, assistiren 74 delegacions valencianes, de les quals 22 eren de tota la Ribera i 12 d'elles de la Ribera Baixa, segons A. Cucó a "Contribución al estudio del anarco-sindicalismo valenciano", a *Saitabi*, XXII, 1972.

⁵³ L'evolució del socialisme a la Ribera a: Piqueras, J. A. (1981): *Història del socialisme*, València, Institució Alfons el Magnànim i "Sindicatos y ámbito sindical: interpretación del ugetismo valenciano", a *Historia Social*, 9, 1990, pp. 17-50; però sobretot a Rovira, P. (1996): *Mobilització social, canvi polític i revolució. Associacionisme, Segona República i Guerra Civil 1900-1939*, Alzira, Germania, pp. 77-142.

tenia una alternativa clara per als treballadors del camp, per als jornalers, i plantejava accions sindicals vinculades a treballs urbans o industrials⁵⁴.

El Centre Obrer Socialista, la primera entitat lligada orgànicament al PSOE, es va fundar en Sueca el 1912. A pesar de les dificultats de penetració del socialisme i del sindicalisme ugetista en la comarca, el 1919 el COS de Sueca comptava amb 366 afiliats (el 1917 tenia només 220), havent-se creat l'Agrupació Socialista de Sueca (1920), les Joventuts Socialistes i la Societat d'Obreres Manuals "Unió Femenina" (1919), així com el Centre Unió de Treballadors del Camp (1920), la seua secció sindical, que posteriorment acabaria incorporant-se en la Federació Nacional de Treballadors de la Terra de la UGT com a Societat de Treballadors Agrícoles de Sueca⁵⁵.

Evidentment, i com a resultat de l'avanç econòmic i de la mobilització social operada en aquests anys, la comarca visqué moments d'una desconeguda conflictivitat obrera. El primer, el 1911 (els fets de Cullera); el segon, durant la Primera Guerra Mundial; i l'últim, el 1919, amb motiu de la famosa vaga de segadors de l'arròs, promoguda com a vaga general pels sindicats anarquistes de la comarca per aconseguir millors salaris. La resposta de la patronal i dels productors va ser portar gent de fora, la contractació de segadors de la Marina, coneguts com *els blavets*, que va desbaratar la vaga. Encara que al final, els anarquistes aconseguiren moltes dels reivindicacions de la vaga i especialment l'establiment de salaris més elevats.

ELS ESPAIS DE SOCIABILITAT BLASQUISTA I REPUBLICANA

I, finalment, pel que fa als restants espais de sociabilitat política, cal destacar com a decisiva la contribució del republicanisme, que comptava al districte de Sueca amb una arrelada tradició com a força opositora davant del caciquisme. El primer diputat republicà elegit fora de València ciutat –i en aquell moment els circumscriptors electorals eren de districte, similars a la comarca–, ho va ser precisament a la Ribera Baixa.

Els raons d'aquesta efervescència republicana del districte eren diverses. Primer, per l'existència d'un notable pensament lliurepensador en gairebé tots els pobles. A Sueca, Cullera, Almussafes, hi havia entitats recreatives o educatives vinculades al moviment kraussista o als projectes de Ferrer i Guàrdia. Segon, per la presència d'un sindicalisme anarquista agrari, que com s'ha assenyalat sintonitzava políticament amb el blasquisme. I, finalment, perquè el blasquisme comptava

⁵⁴ Sobre el desinterés de la UGT en una estructuració del sindicalisme agrari fins a la Segona República, veure Biglino, P. (1986): *El Socialismo Español y la cuestión agraria 1890-1936*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social. Per al País Valencià: Bosch, A. (1993): "Sindicalismo, conflictividad y política en el campo valenciano durante la Segunda República", a Bosch, A. i altres: *Estudios sobre...*, op. cit., pp. 217-306.

⁵⁵ Carbonell, C. i Calatayud, S. (1986): "Socialistes i republicans", al monogràfic *Temps de guerra a Sueca (1936-1939)* de *Quaderns de Sueca*, VIII, pp. 37-55.

amb una rica xarxa associativa a la comarca, amb centres polítics, casinos, societats escolars, societats musicals, escoles laiques, etc.. a gairebé totes les localitats.

El control dels espais de sociabilitat popular per part del blasquisme era evident en la comarca, on existia una arrelada tradició de casinos republicans, federalistes i proletaris, com ara el Casino Federalista de Cullera (1892), la Societat Coalició Republicana d'Almussafes (1892), el Casino Republicà de Cullera (1896) i el Nou Casino també de Cullera (1899 i 80 socis) o el Centre Republicà de Sueca. De tots aquests centres de sociabilitat republicana, potser fóra l'Ateneu Sueco del Socorro de Sueca el més complet i el de major capacitat d'influència⁵⁶.

Fundat el 25 de gener de 1869, en plena Restauració, el Sueco comptava amb dos grans seccions, una instructiva i una altra recreativa, ambdós regides per un complet reglament, que servia com guia de funcionament de la societat. L'objectiu instructiu s'aconseguia a través de l'organització de classes d'alfabetització, lectura, dibuix i aritmètica, que s'impartien en el propi centre, així com en les classes regulars que promovia en les seues pròpies escoles, les Escoles Jardí. Mentre, les activitats d'oci contemplaven una biblioteca, amb llibres, periòdics i revistes, i tot tipus de jocs de taula. El 1929, al final de la Dictadura de Primo de Rivera i després de molts anys de lloguer, la societat va poder disposar d'un edifici propi.

Lligada al republicanisme blasquista, l'Ateneu Sueco cuidava molt els aspectes higiènics (neteja i endreç), el bon gust, l'educació i la conducta, així com la moralitat dels seus associats, que havien de tindre domicili i professió coneguda i haver complit els 25 anys. Entre els servicis complementaris de l'Ateneu estava la seua secció de Socors, una Caixa d'Estalvis (1880) per a concedir xicotets préstecs i mantindre llibretes d'estalvi i, a partir del 1913, d'una cooperativa d'adobs. La secció de socors contemplava ajudes de tipus mutualista per als socis que no podien treballar per malaltia i per als jubilats sense recursos. El seu nombre de socis va passar de 294 el 1870, després de la seua fundació, a 923 el 1900, 1350 el 1914, 1391 el 1931 i 1263 el 1934.

Amb més de 60 anys de funcionament, després de la Guerra Civil l'Ateneu Sueco va ser ocupat i confiscat per la Falange local, que va dissoldre l'entitat i va clausurar els seus serveis. Després de múltiples vicissituds i diversos pleits judicials, el 1978 els béns van ser recuperats per alguns dels seus antics socis.

Aquesta completa xarxa associativa va contribuir a atorgar-li un paper polític decisiu al republicanisme riberenc. Protagonisme que tornarà a tindre el PURA durant els anys trenta, encara que al final de l'època republicana entrà en una forta crisi pels seues pròpies contradiccions. Entre elles la de presentar-se com una força política populista davant l'electorat, quan no deixa de ser políticament conser-

⁵⁶ Sobre l'Ateneu, com és conegut popularment a Sueca, veure: Nadal, E. i Pedralba, V. (2000): "Ateneu Sueco del Socorro. Una societat mutualista en el segle XIX", a *Quaderns de Sueca*, XIV, pp. 79-109; Campillo, J.; Cortés, J. i Pla, C. (1993): *Evolució històrica del Ateneu Sueco del Socorro*, Inèdit; Buguera i Serrano, A. (1921-1924): *Historia fundamental de Sueca y sus alrededores*, València, vol. II.

vadora: amb un missatge utòpic i revolucionari, fins i tot incendiari, però a l'hora de la veritat que amagava el recolçament dels sectors burgesos i que en última instància defensava interessos perfectament assimilables als d'altres partits conservadors.

A la Ribera Baixa, però, els seus candidats van saber utilitzar molt bé esta verborrea per guanyar-se políticament a un segment de l'electorat i controlar alguns ajuntaments de la comarca. De les deu eleccions celebrades entre 1903 i 1923 —és a dir, el període comprés entre la darrera etapa de la Restauració i la Dictadura de Primo de Rivera—, els candidats oficials del sistema, conservadors i liberals, guanyaren en sis comicis: Puig i Boronat en 1905, Peris Mencheta en 1910, el Marqués de Castellfort en 1916 i Emeteri Muga, sens dubte el gran cacic de la comarca, en 1914, 1919 i 1923. Mentre els opositors, fonamentalment republicans, guanyaren en quatre convocatòries electorals: Gil i Morte, un conegut catedràtic de Dret de la Universitat de València, en 1903 i també en 1918; Beltran Ibàñez en 1907 i Ferrer Peset en 1920. Resultats que no és donen en quasi cap altre districte valencià, sobretot el fet de guanyar en quatre eleccions als dos candidatures oficials que es tornaven en el poder, conservador i liberals, i que s'explica per la gran penetració aconseguida pel blasquisme a la comarca.

Mobilització republicana que és concretava en cada elecció amb l'obtenció d'entre 4.000 i 6.000 vots al districte, malgrat l'esforç dels partits dinàstics, tan conservadors com liberals, per presentar precisament al districte de la Ribera Baixa a aquells candidats que tenien una imatge més centrista o més *oberturista*⁵⁷. Potser si hagueren presentat candidats més conservadors, els republicans haguessen guanyat encara més comicis, atés l'arrelament aconseguit en gran mesura per la xarxa associativa que va fidelitzar durant aquests anys de transició cap a la democràcia i la societat de masses.

⁵⁷ És el cas de Peris Mencheta, propietari d'un periòdic, que igual estava amb els conservadors que amb els liberals, i que els dinàstics solien presentar a la Ribera, precisament perquè era la imatge amable del règim, i els va garantir en algunes eleccions el triomf de les candidatures oficials.